

УДК 373.3.034-005

Іваниця Галина Афанасіївна

кандидат педагогічних наук,

проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи

Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти,

м. Вінниця.

po_ivanna@ukr.net

МОДЕЛЬ ДОБРОДІЙНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті представлено дослідження категорії добродійності, яка побіжно вивчена у сучасній педагогіці початкової школи. Пріоритетним завданням стало уточнення сутності поняття «добродійність» та його педагогічна інтерпретація в контексті вікових особливостей молодших школярів – дефінітивний аналіз поняття «добродійність молодшого школяра». Здійснено структурно-компонентний аналіз добродійності молодшого школяра та визначено критерії, показники сформованості цього особистісного утворення.

Перспективою подальшого дослідження проблеми є виділення рівнів сформованості добродійності у молодших школярів на основі виокремлених критеріїв та показників.

Ключові слова: «добродійність»; «добродійність молодшого школяра»; дефінітивний аналіз; структурно-компонентний аналіз; критерії сформованості.

Постановка проблеми. Сьогодні надзвичайної ваги і актуальності набуває моральне виховання громадян, здатних усвідомити найвищі людські чесноти і вчиняти відповідно них на засадах альтруїзму, шляхетності, добродійності. Адже, «духовно обдарована особистість не просто проживає добродійне життя, а насолоджується ним» [1, 228].

Добро, як і будь-яка моральна категорія, є соціально й культурно детермінованим, тобто воно залежить від панівних певної епохи інтересів, культурних традицій, соціальних сподівань і потреб людей. Соціальна дійсність, характер відносин у суспільстві, на виробництві, у колективних місцях проведення дозвілля, атмосфера в родині, природно, впливають на прояв доброти і якісно-кількісні показники добродійності. Сучасна практика засвоєння добра, виховання доброти, добродійності потребує окреслення як концептуальних позицій, підходів, щоб, врешті, визначити зміст моральності на «інструментальному» рівні так і

уточнення сутності поняття «добродійність» та його педагогічну інтерпретацію в контексті вікових особливостей молодших школярів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасний рівень осмислення проблем морального виховання дітей і молоді на основі формування готовності до добродіяння презентують дослідження І. Беха, Л. Богопольської, О. Бодальова, Є. Бондаревської, А. Бойко, М. Боришевського, В. Вілюнаса, О. Докукіної, С. Мартиненко, Т. Поніманської, О. Сухомлинської, О. Скрипника, Г. Тарасенко, В. Тернопільської, Л. Хоружої, К. Чорної, Т. Яценко та ін.).

Дослідження останніх років дотично висвітлюють деякі аспекти формування добродійності молодших школярів, зокрема: психолого-педагогічні особливості морально-особистісного розвитку молодшого школяра (О. Онисюк, Н. Шагай); особливості розвитку рефлексії в дітей цього віку (Н. Пеньковська, О. Золотникова); формування емпатії в учнів початкової школи (І. Коган); формування моральних цінностей (Г. Бондаренко, О. Коркішко, С. Мукомел, Л. Ороновська) і моральних ставлень молодших школярів (О. Штихалюк) та ін. Предметом окремих педагогічних досліджень стали такі моральні чесноти, як любов (В. Жулай), наполегливість (З. Діхтяренко), доброчесність (О. Степанова), доброзичливість (Л. Сологуб), гуманне ставлення до світу (К. Дорошенко) та ін.

Окреслення невирішених питань, порушених у статті.

Проблема формування в учнів добродійності окремо й комплексно до цього часу не вивчалась. Як у філософських, так і в психолого-педагогічних дослідженнях допоки не визначені сутність і структура добродійного вчинку, немає певної системи у визначенні змісту, форм і методів виховання добродійності в дітей різних вікових груп.

Формулювання мети та завдань статті. Пріоритетним завданням дослідження вважаємо дефінітивний аналіз понять «добродійність», «добродійність молодшого школяра». **Метою статті** є характеристика структурних компонентів добродійності молодших школярів та виокремлення критеріїв діагностики її сформованості.

Виклад основного матеріалу. У педагогіці моральність особистості молодшого школяра розглядають як сукупність моральних якостей, які виступають

найголовнішими внутрішніми механізмами, що лежать в основі морального вибору і саморегуляції поведінки, визначають рівень соціальної активності й зрілості особистості, її моральну культуру (І. Мар'єнко, І. Харламов, А. Лазурський, В. М'ясищев, З. Васильєва, В. Чепиков, А. Дмитриєв, А. Зосимовський, А. Кочетов та ін.).

У психологічних розробках теорії особистості дослідники наголошують на необхідності вивчати психічні якості особистості як психічні явища й утворення більш високого рівня інтеграції (С. Рубінштейн, Л. Божович), «піраміду» її особистісних властивостей і якостей (Б. Ломов). За таких умов у психології загальновизнаним є визначення характеру як сукупності стійких властивостей (рис) особистості людини, які виражають її ставлення до навколишнього світу, інших людей, до самого себе і виявляються в її поведінці й діяльності. Тому при здійсненні процесу морального виховання необхідно створювати певні виховні умови, за яких зовнішні виховні впливи на молодших школярів, спрямовані на засвоєння ними досвіду моральних стосунків («моральне підґрунтя» утворюють найпростіші навички соціальної поведінки й елементарні звички оцінювати свої вчинки), переходили б у внутрішній психологічний план особистості («психологічні механізми», які стимулюють виникнення розвинутих форм морально-етичної поведінки) і сприяли б формуванню її моральних якостей.

Зрештою, у психології й педагогіці моральні якості розглядаються як психологічні утворення особистості молодшого школяра, які визначають внутрішню сутність його моральності. А відтак, формування будь-якої моральної якості вимагає впливу на психологічну сферу особистості й передбачає формування відповідних моральних мотивів поведінки, свідомості й моральних почуттів, а також рис характеру. Отже, аналіз тих психологічних механізмів, що беруть участь у моральному вихованні дитини, а в контексті нашого дослідження – зміцнюють установки на доброзичливість, поблажливість, безкорисливість, створюють у людини домінантність на іншого, прагнення передбачати її стан, бажання, і найголовніше – добродіяти допомагає дати сутнісну характеристику поняття «добродійність» й означити поняття «добродійність молодшого школяра».

Добродійність тлумачимо як складне інтегративне структурно-особистісне

утворення, яке передбачає наявність позитивних духовно-моральних якостей особистості; стійкого діяльнісного альтруїстично-ціннісного ставлення до себе, до інших людей, до оточуючого світу та забезпечує свідоме, вільне, особистісно вмотивоване (не детерміноване зовнішніми силовими чинниками) самовизначення власної світоглядної позиції через здійснення морально виправданими засобами добродійних вчинків, які відповідають власним інтересам, потребам суб'єкта і водночас спрямовані на досягнення моральної мети (спільного блага для себе і для іншого, добра та вільного цілісного розвитку особистості), супроводжуються емоційним станом задоволення від результатів учиненого, зумовлюють позитивну ціннісну динаміку в свідомості особистості, стають способом її особистісного існування у світі, тобто стилем життєдіяльності.

Добродійність молодшого школяра розуміємо як його здатність до добровільного, самостійного, особистісно вмотивованого та гуманістично спрямованого вчинку з метою безкорисливої допомоги тим, хто її потребує.

В структурі добродійності молодшого школяра виокремлюємо наступні взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти: емоційно-емпатійний; когнітивно-аксіологічний; суб'єктно-особистісний, потребово-мотиваційний; практично-діяльнісний компоненти.

Першим компонентом у структурі добродійності молодшого школяра виокремлюємо **емоційно-емпатійний**. Емоційна сфера молодших школярів характеризується легким відгуком на події і забарвленістю сприйняття, уяви, розумової й фізичної діяльності емоціями; безпосередністю й відвертістю проявів своїх переживань; здатністю до співпереживання при сприйнятті драматичних сцен; слабким усвідомленням і розумінням своїх і чужих емоцій і почуттів, окрім переживань, які зумовлені оцінкою дорослих (Л. Виготський); великою емоційною нестійкістю, частою зміною настроїв (на загальному фоні життєрадісності, бадьорості, веселості, безтурботності); схильністю до короткочасних і бурхливих афектів, до невірною сприймання міміки іншого і тлумачення проявів почуттів оточенням, що призводить до неадекватних реакцій молодших школярів у відповідь, навіть перейняття від інших негативних способів виявлення почуттів (Н. Лейтес,

П. Якобсон та ін.).

Зі всього розмаїття інформації, що надходить до свідомості, дитина зосереджує увагу на моральному змісті. Переважно на основі такої інформації створюється образ предмета чи явища, здатного викликати чуттєво-емоційну реакцію і переживання, яке приносить дитині задоволення, радість, сум, інші чуттєві стани. Ми підтримуємо думку В. Чепікова, який досліджуючи структуру моральних якостей молодшого школяра, стверджує, що власне емоції й почуття обумовлюють формування і прояв моральних потреб і мотивів [6, 49].

Отже, емоційно-емпатійний компонент є базовим у структурі добродійності молодшого школяра і полягає в здатності дитини до співпереживання, співчуття, співрадіння, тобто своїм емоційним станом відгукуватися на емоційний стан іншої людини, об'єкти живої природи. Ми вважаємо, що саме накопичуваний досвід співчуття, співпереживання поступово породжує потребу усвідомлювати свої відчуття. Тому емоційна чутливість виступатиме критерієм сформованості емоційно-емпатійного компонента в структурі добродійності молодшого школяра.

Наступним компонентом структури добродійності молодшого школяра визначено **когнітивно-аксіологічний**. Накопичений емоційно-чуттєвий досвід співпереживання, співчуття, співрадіння поступово підштовхує дитину до необхідності усвідомлювати свої почуття. Цьому сприяють такі новоутворення молодшого шкільного віку як розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра, що визначає перехід до більш складних форм мислення (формується розумові операції – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; поняття, судження, умовиводи одержують якісно нову будову); формування нового рівня ефективно-потребової сфери, яка дозволяє дитині діяти не безпосередньо, а керуючись свідомо поставленими завданнями, моральними вимогами й почуттями; виникнення відносно стійких форм поведінки і діяльності, що складають основу формування характеру дитини; розвиток суспільної спрямованості молодшого школяра, яка змушує зайняти серед однолітків своє місце та засвоїти моральні вимоги колективу ровесників [3, 26].

Цілісне формування особистості неможливе без усвідомлення молодшими

школярами таких понять, як добро, доброта, добродійність, толерантність, милосердя, альтруїзм, емпатія, любов, тощо [2]. Тільки за наявності етичних знань можливий усвідомлений добродійний вчинок і його етична оцінка. Тому знання молодшими школярами моральних норм й відповідних етичних вимог та правил є однією з необхідних умов формування морально-духовних якостей особистості. З іншого боку, морально-етичні знання утворюють в свідомості молодшого школяра деяку орієнтаційну основу – етичний зразок поведінки. Бажання молодших школярів слідувати цьому зразку, наслідування його виступають передумовою і однією з умов формування морально-етичних умінь, навичок і звичок поведінки [6, 47]. Однак морально-духовні знання у структурі добродійності молодшого школяра набувають ефективного значення лише в тому разі, якщо перебувають у свідомості дитини не тільки на рівні пізнавального утворення, коли дитина – «транслятор відчужених моральних норм, стандартів, етичних правил чи вимог» (І. Бех), а набудуть особистісного сенсу, ціннісного значення. Це зумовлює те, що критерієм сформованості когнітивно-аксіологічного компонента визначено активно діючий особистісно-ціннісний морально-духовний поняттєвий запас дитини. Цей важливий компонент виключає спонтанність і сприяє усвідомленню проявів добродійності.

Потребово-мотиваційний – наступний компонент добродійності, що обумовлює соціальну, морально-етичну позицію молодшого школяра і виступає рушійною силою в здійсненні добродійних вчинків. Його структурними елементами виступають потреби, мотиви, прагнення, цільові установки.

Відомо, що психологічним джерелом активної особистості є потреби. Як особливі стани психіки, як внутрішні переживання людини моральні потреби зовні виявляються в її ставленнях і прагненні здійснювати певні моральні дії та вчинки, тим самим ініціюють й активізують її діяльність і поведінку. В цьому контексті наукове зацікавлення викликає концепція А. Титаренко, в якій автор розглядає морально-психологічний процес з позицій інтересу і потреб; спонуку й етичну спрямованість (орієнтації); етичні мотиви й цілі; вирішення етичної ситуації, формування намірів; етичне діяння (власне вчинок), засоби його здійснення і

ступінь вольової напруги суб'єкта; цілісність вчинку, а також викликані ним зміни ситуації вибору; оцінка і самооцінка вчинку. На думку автора ці компоненти виступають послідовними фазами процесу морально-етичного вибору. А. Тітаренко виділяє дві групи потреб: матеріальні і соціальні. В. Шадриков до них додає третю – духовні потреби.

Етичні потреби як початкові стимули активності особистості молодшого школяра виражають потребу, що внутрішньо ним переживається, в певній дії або вчинку. На основі моральних потреб формуються моральні мотиви особистості, які також виступають як суб'єктивні стимули її поведінки і діяльності. Моральний мотив є формою прояву потреби, тим, заради чого людина здійснює певні дії або вчинки. Тому, якщо моральні потреби виражають тільки загальні тенденції активності особистості, її потяги, бажання і прагнення, то в моральних мотивах виражаються мета і прогнозований результат, якого людина передбачає досягти в процесі задоволення потреби, що виникла.

На окрему увагу заслуговують характеристики видів потреб, подані І. Бехом, особливо – потреби піклуватися про іншого. Вчений вважає, що потреба піклуватися про іншого виявляється в прагненні комусь у чомусь допомогти і відчутти при цьому задоволення. Якщо в суб'єкта достатньо розвинена потреба надавати допомогу, він отримує задоволення від того, що до нього звертаються за підтримкою. Потреба піклуватися про іншого, реалізуючись у різноманітних ситуаціях, поступово формує почуття альтруїзму. Отже, в структурі добродійності потребово-мотиваційний компонент, який є системою домінуючих моральних потреб і мотивів діяльності й поведінки особистості молодшого школяра, виконує стимулюючу функцію, а критерієм його сформованості виступає вираженість альтруїстично-гуманістичної мотивації особистості.

Якщо моральні знання, домінуючі етичні потреби і мотиви виступають певною мірою «теоретичним» підґрунтям добродійної особистості, то практичну її основу складають морально-духовні уміння, навички і звички добродійної вчинкової діяльності, які становлять **практично-діяльнісний компонент**.

Центральне місце серед проблем орієнтації дітей на добродійну вчинкову

діяльність займає питання про сутність і структуру морального вибору, оскільки сукупність актів вибору в житті людини складає основний зміст її гуманістично-морального досвіду. Для нашого дослідження становить інтерес з'ясування питання про те, в чому полягає складність моральної ситуації, морального вибору, добродійного вчинку для дитини молодшого шкільного віку. На думку І. Кона, особливість моральної ситуації полягає в тому, що вона ставить особистість перед вибором, який робиться добровільно, за власною ініціативою, з орієнтацією не на прагматичні, самокорисливі міркування, а на деяке надзавдання, практична здійсненність якого ніким заздалегідь не гарантована. Тому він називає моральну ситуацію ситуацією невизначеності і ризику, оскільки реальні умови можуть виступати перешкодою для втілення етичних зразків в діяльності й поведінці. Моральний вибір дитини, відповідно до власної світоглядної позиції, передбачає подолання цих перешкод. Але моральний вчинок може бути визнано добродійним лише в тому разі, якщо здійснюється морально обумовленими засобами. При цьому молодший школяр має передбачати наслідки своїх дій і бути готовим нести за них відповідальність. Враховуючи все вищесказане, критерієм сформованості практично-діяльнісного компоненту добродійності ми вважаємо реалізацію світоглядної позиції дитини в добродійній вчинковій діяльності [4; 5].

Визначення сутності поняття добродійності молодшого школяра, а також характеристика її структурних компонентів дають змогу виділити критерії діагностики сформованості даного структурно-особистісного утворення та відповідні показники (табл.1).

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості добродійності молодших школярів

Компоненти добродійності	Критерії	Показники
Емоційно-емпатійний компонент	Емоційна чутливість (емоційний відгук на	<ul style="list-style-type: none"> ✓ адекватність зовнішніх проявів емоційних реакцій на добро і зло; ✓ вміння помічати і розпізнавати емоційні стани іншого та в думках переносити себе в

Продовження Таблиці 1

	емоційний стан іншої людини, об'єктів живої природи, самого себе)	його думки, почуття і дії; ✓ здатність до щирого, емпатійного співпереживання, співчуття, дивування, співрадіння.
Когнітивно-аксіологічний компонент	Активно діючий особистісно-ціннісний морально-духовний поняттєвий запас	✓ розуміння базових понять: добро, доброта, добродійність, толерантність, милосердя, альтруїзм, емпатія, любов, безкорисливість; ✓ уявлення про духовно-моральні якості, що характеризують добродійну людину та їх особистісна цінність; ✓ вміння диференціювати прояви вчинків добра і зла, альтруїзму і егоїзму у взаєминах «людина-людина», «людина-природа» на вербальному рівні; ✓ переконаність у позитивній значущості добрих вчинків.
Суб'єктно-особистісний компонент	Гуманістична спрямованість особистості	✓ рівень сформованості духовно-моральних особистісних якостей; ✓ уміння успішно взаємодіяти і співпрацювати з оточуючими на засадах альтруїзму; ✓ здатність прощати і вибачатися, протистояти проявам несправедливості, жорстокості. ✓ віра у власні сили у поєднанні з адекватною самооцінкою своїх духовно-моральних якостей.
Потребово-мотиваційний компонент	Вираженість альтруїстично-гуманістичної	✓ зацікавленість у власному благополуччі та у благополуччі іншого, прагнення надати безкорисливу допомогу тим, хто її потребує;

Продовження Таблиці 1

	мотивації	<ul style="list-style-type: none"> ✓ особистісна потреба у гуманістичній діяльності, у добротворенні; ✓ ставлення до себе, до інших людей, до оточуючого світу як до самоцінності; прагнення до самовдосконалення.
Практично-діяльнісний компонент	Реалізація світоглядної позиції у добродійній вчинковій діяльності	<ul style="list-style-type: none"> ✓ уміння зайняти моральну діяльнісну позицію стосовно іншого, узгодити власні інтереси і потреби з його інтересами і потребами; ✓ спрямованість добродійних вчинків на досягнення моральної мети морально виправданими засобами; ✓ ступінь вияву добровільності, ініціативності, самостійності, зацікавленості і незалежності у вчинковій активності та ступінь задоволеності власною діяльністю та її результатами; ✓ уміння передбачати наслідки своїх дій і готовність нести за них відповідальність перед собою та іншими.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми.

Ефективність формування добродійності дітей зазначеного віку перебуває в прямій залежності від їхньої емоційної чутливості, активно діючого особистісно-ціннісного морально-духовного поняттєвого запасу, вираженості альтруїстично-гуманістичної мотивації та вміння реалізовувати свою світоглядну позицію в добродійній вчинковій діяльності.

Враховання вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку (розвиток пізнавальної сфери, емоцій, почуттів і волі; перехід до більш складних форм мислення; формування нового рівня потребнісної сфери; виникнення відносно

стійких форм поведінки і діяльності; розвиток суспільної спрямованості; сформованість етичних уявлень; інтенсивність психічного та особистісного розвитку; початок становлення процесів самопізнання, самооцінки, самоаналізу тощо), основних психологічних механізмів (рефлексії, інтроспекції, емпатії, вчинкової діяльності), що беруть участь у їх моральному вихованні, дозволяють охарактеризувати структурні компоненти добродійності (емоційно-емпатійного, когнітивно-аксіологічного, потребово-мотиваційного, практично-діяльнісного).

На основі виокремлених критеріїв та показників можна виділити рівні сформованості добродійності у молодших школярів: альтруїстично-ціннісний (високий), рефлексивно-ситуативний (достатній), пасивно-виконавський (середній) та егоїстично-безвідповідальний (низький), обґрунтування їх є перспективою подальшого дослідження проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання. / Бех І.Д. – К.: Либідь, 2006. – 235 с.
2. Бех І. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загальноосвітньої школи / І. Бех, Н. Ганнусенко, К. Чорна // Українське релігієзнавство. – 2005. – №4 (Тематичний випуск: “Мораль. Релігія. Освіта” : збірник наукових статей і матеріалів). – С. 265–281.
3. Божович Л. И. Избранные психологические труды : проблемы формирования личности / Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : Межд. пед. акад., 1995. – 209 с.
4. Кириленко Т.С. Вчинок добра //Основи психології / За заг.ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – Вид.6-те, стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 553 с.
5. Тарасенко Г. С. Нові підходи до виховання дітей і молоді в контексті культурологічної парадигми освіти / Г. С. Тарасенко // Наук. вісник Чернівецького університету. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 248. – С. 167–172. – (Серія “Педагогіка та психологія”).
6. Чепиков В. Т. Воспитание нравственных качеств младших школьников : учеб.-метод. пособие / В. Т. Чепиков. – Гродно : ГрГУ, 2001. – 189 с.

Рецензент

Тарасенко Г.С. – д. пед. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015

МОДЕЛЬ ДОБРОДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В КОНТЕКСТЕ СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНОГО АНАЛИЗА

Иваница Галина Афанасьевна

кандидат педагогических наук,

проректор с научно-педагогической и учебно-методической работы

Коммунальное высшее учебное заведение «Винницкая академия непрерывного образования»,
г. Винница

po_ivanna@ukr.net

Аннотация. В статье представлено исследование категории добродетельности, которая бегло изучена в современной педагогике начальной школы. Приоритетным заданием стало уточнение сущности понятия «добродетельность» и его педагогическая интерпретация в контексте вековых особенностей младших школьников дефинитивный анализ понятия «добродетельность младшего школьника»; осуществлен структурно-компонентный анализ добродетельности младшего школьника и определены критерии, показатели сформированности этого личностного образования. Перспективой дальнейшего исследования проблемы является выделение уровней сформированности добродетельности младших школьников на основе выделенных критериев.

Ключевые слова: «добродетельность»; «добродетельность младшего школьника»; «дефинитивный анализ»; «структурно-компонентный анализ»; «критерии сформированности».

THE MODEL OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN'S GOOD-DOING IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL COMPONENT ANALYSIS

Ivanitsa Galina Afanasevna

Ph.D. in pedagogics,

Vice-rector of scientific, educational and teaching work,

Public higher education institution «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia

po_ivanna@ukr.net

Abstract. The article deals with a presentation of a category of good-doing that is briefly explored in modern pedagogics of the primary school. The priority task was to clarify the essence of the concept of «good-doing» and its interpretation in the context of teaching the age features of younger schoolchildren's the definitive analysis of the concept of «good-doing of junior students² is indentified; the structural-component analysis of good-doing of younger schoolchildren is implemented and the criteria, indicators of formation of personal education are indentified. Prospects for further study of the problem is the research of levels of development of good-doing of younger students based on the selected criteria.

Keywords: «good-doing»; «good-doing of junior students»; «definitive analysis»; «structural-component analysis»; «criteria of formation».

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bech I.D. Educating the individual: Climbing to spirituality: science. publication. / I.D. Bech – K.: Lybid, 2006. – 235 p. (in Ukrainian).

2. Bech I. The concept of humanistic values of the education of secondary school students / I. Bech, N. Hannusenko K. Black // Ukrainian religious studies. – 2005. – №4 (Special Issue: "Moral. Religion. Education": collection of articles and materials). – P. 265–281. (in Ukrainian).
3. Bozovich L.I .Selected psychological works: problems of identity formation / Bozhovich; ed. DI Feldstein. – Moscow: Int. ped. Acad., 1995. – 209 p. (in Russian)
4. Kirilenko T.S. The act of goodness // Psychology / By general edition of O.V.Kyrychuk, V.A.Romenets. – K .: Lybid, 2006. – 553 p. (in Ukrainian).
5. G.S. Tarasenko New approaches to education of children and youth in the context of cultural paradigm of education / G.S .Tarasenko // Science. Bulletin of Chernivtsi University. – Chernivtsi: Ruta, 2005. – Vol. 248. – P. 167–172. – (Series "Pedagogics and Psychology").(in Ukrainian).
6. Chepikov V.T. Education of moral qualities of younger school children: textbook. / V.T .Chepikov. – Grodno YKSUG, 2001. – 189 p. (in Russian)